

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK (2016-2017), OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU 1-2.

Ali YÖRÜR¹

Klasik Türk Edebiyatı ürünleri günümüz kültür çevrelerinde ve akademik camiada doğru anlaşılıp yorumlanmaları bakımından oldukça zor ve karışık bir yapıya sahiptir. Bunlar yüzyılların kesintisiz kültür geleneğinin geniş bir coğrafyada oluşturduğu homojen doku çerçevesinde kendi içinde tutarlı bir mantık örgüsü sergilemelerine karşılık, mevcut metinler layığıyla değerlendirilmediğinden günümüz insanı için çözülmemiş problemlerle doludur. Eski edebiyat metinleri, şifreleri bilindiğinde bilmece çözüncesine zevkli ve cana yakın bir meşgale konusu oluştururlar. Buna rağmen farklı bir zaman, dil ve kültür diliminin ürünleri olmaları sebebiyle bu metinler, günümüz insanına pek çok yönden kapalı ve gizemli bir yapı arz ederler. Sonuçta metnin içinden çıkamayan ve üstesinden gelemeyenler nezdinde eski edebiyatın “zor ve anlaşılmaz” olduğu kanaati, yaygın bir sabit görüş haline gelir.

¹Kastamonu Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, ali.yorur@hotmail.com.

Her biri yüksek bir hayal gücü ve estetik zevkin ince birer ürünü olan eski edebî metinlerin cümle ve beyitlerini yanlış okuma ve yorumlama konusunda tekrarlanan en yaygın hata, yüzlerce yıl önce yazılıp söylenmiş bu sözleri günümüz Türkçesiyle anlama gayretidir. Gerçekte dil, farklı coğrafya ve farklı zamanlarda kendisini oluşturan kelimelere değişik anlamlar yükleyip durmakta ve varlığını sürekli bir değişimle sürdürmektedir. Yabancı dillerden aktarılan kelimeler dahi Türkçede yerine göre aslî karşılıklarından çok farklı anlamlar kazandıklarından, bu gibi kelimelerin manalarını tespit için ana dillerinde yazılmış sözlüklere başvurmak da kimi zaman yetersiz ve yanıltıcı olabilmektedir. Buna göre akademik ve profesyonel anlamda eski metinleri okuma, değerlendirme ve yorumlama konusunda çalışan araştırmacıların hatırı sayılır bir kısmının bu yanlış kaynak kullanma alışkanlığını terk ederek metinleri yine ait oldukları dönemin metinleri desteğiyle değerlendirmeleri kaçınılmaz bir çözüm yoludur.

Bu kılavuz, akademik anlamda eski edebiyat eğitimi veren kurumlarda eski şiiri anlama ve yorumlama konusunda bir rehber olması amacıyla hazırlanmıştır. Müellif, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde ilk derslere başladığı 1976 yılından itibaren konuya aşırı ilgi duyan bir öğrenci sıfatıyla birtakım zorluklar yaşamıştır. Hocası Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun izahlarıyla derslerde kolayca çözümlenen metinleri kendi başına yorumlamaya kalkıştığında (metinler) içinden çıkılmaz tuzaklar ve aşılmaz engellere dönüşmektedir. Müellif, metinleri anlama ve yorumlama sırasında içine düştüğü zor durum sebebiyle yeni bir sözlüğün büyük bir ihtiyaç olduğunu idrak etmiştir.

2000'li yılların başında başlatılan "Metinbank Projesi" ile 1.5 milyon beyitlik bir birikim oluşmuştur. Bu manzumelerin gerekli tashih ve düzeltmeleri yapılmış, imla birliği sağlanmıştır.

Bittiğinde 6-7 bin sayfa tutacak olan *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nun birinci cildi 2016 yılında Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi tarafından yayınlanmıştır. 519 sayfa olup *Âb* maddesi ile başlayarak *Azrail* maddesi ile sona ermektedir. 2017 yılında yayınlanan ikinci cilt, 591 sayfa olup *Bab* maddesi ile başlayarak *Çüst Eri* maddesi ile sona ermektedir.

Çalışmada madde başı konumundaki her kelime ve kavramın belli başlı anlamları, edebî metinlerde dikkati çeken özellikleri, eğer sembol değeri kazanmışsa nelerin sembolü olduğu, benzediği ve benzetildiği nesnelere yahut birlikte kullanıldığı ibareler veya bu kelime üzerinde şairlerin geliştirdikleri yorumlar v.b. hususlar olabildiğince geniş ve zengin örneklerle ele alınmıştır:

OSMANLI ŞİİRİ KILAVUZU

ADALET KASRI (Kasr-i 'Adâlet, Kasr-i 'Adl) Sarayda Divân-i Hümayûn'un hemen bitişiğinde padişahların divan toplantılarını dinledikleri mekân üzerinde yükselen kule (res.18) halk arasında "Adâlet Kasrı" olarak bilinir. Benzerleri Edirne ve Manisa saraylarında da bulunan bu kulenin bir benzeri de minyatürlerden anlaşıldığına göre sefer sırasında otağ-i hümayûn bitişiğinde kuruluyordu. Edirne Sarayı'ndaki Adalet Kasrı'nın şehre bakan tarafından elli adım kadar uzakta, üzerinde devlet büyüklerinin kesilen başların teşhir edildiği "Seng-i İbret" denen altı adet mermer sütun bulunuyormuş (bk. "Seng-i İbret"). Aynı taşın bir benzerinin de Topkapı Sarayı'nda bulunduğu ve Tanzimat'ın ilanından sonra bu taşın kaldırıldığı bilinmektedir. Çeşitli zamanlarda tamirler gören Adalet Kulesi Sultan II. Mahmud döneminde (1819-1820 yıllarında) tadil edilerek yükseltilmiş, Sultan Abdülazîz zamanında da günümüzdeki yüksek ve sivri külâhına kavuşmuştur. Ahmed Sâdık Ziver Paşa'nın Adalet Kasrı hakkındaki şu beyti Sultan Mahmud'un bu tadilatı sebebiyle söylenmiş olmalıdır: *Bâni-i kasr-i 'adâlet Hazret-i Mahmûd Hân / İtmede i 'mâr-i mülk ile ci-hanü müstefid* SZPD, tar.22/1. Bununla beraber Topkapı Sarayı avlusuyla ilgili yerli ve yabancı minyatürlerde, Bâb-i Hümayûn'un hemen yakınında, üzerinde "Kasr-i Adl" yahut "Deâvî Kasrı" yazan camekânlı bir kasr resmedildiği görülür ki halkın kolayca giderek dilekçe ve maruzatını verdiği yapının bu olması kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı saraylarında adalet kasırlarının yüksek inşa edilmesi, muhtemelen hukukun üstünlüğünü ima etmek üzere olsa gerektir. Bunları tasvir eden beyitlerde genel olarak en dikkati çeken taraf, bu yapıların yüceliği ve inşa malzemelerinin gök cisimlerinden ibaret olduğu hususudur. Nedim "O ayağı uğurlu padişahlar padişahının ikbali ordugâhında

ADALET ZİNCİRİ

felek kemeri, bir adalet kasrıdır" derken böyle bir yüceliği vurgulamaya çalışmaktadır: *Şehensâh-i hümayûn-pâye kim tâk-i felek anu / Muhayyem-gâh-i ikbâlinde bir kasr-i adâletdür* NDAG, k.14/26. Çeşmi-zâde Reşid'in "Sabit yıldızlar onun adalet divanhanesinin kabarası (bk. "Gül-mih") olduğuna göre, makamı kasrının çatısının nasıl yüce olduğunu sen kıyasla" anlamındaki şu beyti bu yükseklik ve yücelik tasavvuruna güzel bir örnektir: *Sevâbit oldı çün gül-mih-i divân-hâne-i 'adli / Kıyâs eyle ne rûbe sakf-i kasr-i câhü a 'lâdur* ÇZRD, k.5/23. Şerîf de "Senin adalet kasrına yıldız ve gezegenler yer yer şebekeli pencere, İskenderin aynası ise tavanına şemsedir" anlamındaki şu beytinde aynı şekilde yine yücelik ifadesi için gök cisimlerini kullanır: *Encüm ü seyyâreler yir yir müşebbek revzene / Bâm-i kasr-i 'adlîle câm-i Sikender âfitâb* DŞSY, g.21/27. Nev'î de "Bu zulüm ve adaletsizlik kalıp âşiklara merhamet edilmez mi? Adalet kasrı güneş/merhamet tuğlasıyla inşa edilmez mi?" anlamındaki şu beytinde bu yapının tuğlalarının güneşten olması gerektiğini vurgular: *Kalup bu zulm ü bi-dâd ehl-i 'ışka dâd olunmaz mı / 'Adâlet kasrı hışt-i mihr ile bünyâd olunmaz mı* NDMT, g.536/1. Gelibolulu Âlî'nin de bu meyanda "Adalet kasrının zeminini hasır örücülere çiğnetme; o yüce hizmeti altın altın sırma işleyenlere emret" kabilinden bir beytine rastlanmaktaysa da, haşin ve tenkitçi bir mizaca sahip şairin söz konusu beytinde kullandığı imalı ifadeler, onun aynı zamanda adalet hizmetinin Hasırcı-zâde v.b. isimde bir şahsa değil de başkasına verilmesinin daha uygun olacağı yönündeki imalarla yüklü görünmektedir: *Bisât-i kasr-i 'adli bürîyâ-bâfâna çiğnetme / Buyur ol hizmet-i 'ulyâyı üstâdân-i zer-dûze* GMAD, k.40/5.

ADALET ZİNCİRİ (zencir-i 'adl)

Kisrâ yahut Nuşîrevân adlarıyla tanınan adaletiyle ünlü Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev b. Kubâd (bk. "Nuşîrevân") hakkında pek çok hikâye ve rivâyet geliştirilmiştir. "Tâk-i Kisrâ" olarak bilinen sarayının kubbesine altın bir çan astırdığı, buna bağlı bir zinciri de küçük bir çocuğun dahi boyunun uzanabileceği yükseklikte bir zincirle sarayının kapısına kadar uzattığı söylenir. Bazı edebî eser ve minyatürlerde bu zincir sarayın balkonundan aşağıya doğru sarkar halde tasvir ve resmedilir. Muhtemelen sembolik bir kurgu ile yani yeni bir dinin gelmesiyle Kisra gibi adaletiyle tanınmış bir hükümdarın sarayının ve zincirinin bir anlamı kalmadığını

☞ Benzeşen # Yorum Δ Tevriye/Cinas ♪ Ses uyumu * Mukayese ♦ Atasözü Deyim ★ Âdet/inanç 87

ÂDEM

19

• **Melekler secde etmiştir:** Kur'an'da Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu. BAKARA, 34 mealindeki ayette belirtildiği üzere Allah meleklerle Âdem'e secde etmelerini emretmiş ve şeytan hariç hepsi bu emri yerine getirmiştir. Yahya Beğ âşıkların sevgilinin yüzüne yönelmelerini kaşları mihrabına secde etme şeklinde yorumlayarak bu durumu meleklerin Âdem'e secde etmesine benzetmiştir: *Secdegâh itmiş güzeller kaşları mihrâbını / Âdemi gûyâ melekler secdegâh itmiş gibi YDMÇ, g.441/2*. Benzer şekilde Sürûri de meleklerin Âdem'i suret edinip secdeyi aslında sevgilinin kaşına (kaş mihrabına) ettiklerini ifade eden bir yorum geliştirir: *Ey Sürûri gâlibâ itmiş melekler secdeyi / Âdemi sûret idüp yârûñ ham-i ebrûsına ENMN, g.4218/5*. Ahmedî ise *İskender-nâme* adlı eserinde ilmin getirdiği üstünlüğe dikkat çekmek amacıyla meleklerin Âdem'e secde etmesini ona verilen ilim özelliğine bağlar: *İlm ile buldı saâdet her vücûd / Âdem'e ilmi-y-çün itdiler sücûd AİYA, mes.2165*. Şeytanın secde emrine karşı gelmesi hakkında ise Ahmed Paşa "Şeytan Âdem'in alnında cemel nurunu görseydi secde emrinde inat etmezdi" diyerek onun Âdem'e secde etmemesini Âdem'in alnında

AHMET ATİLLÂ ŞENTÜRK

cemel nurunu göremeyişine dayandırır: *Âdem alnında eger görse cemâlûñ nurunu / Secde emrinde inâd etmezdi İblis-i la'in APDA, k.23/18*.

• **Safiyullah'tır:** Bütün büyük peygamberlerin bir sıfatı olduğu gibi Hz. Âdem'in sıfatı da "Allah'ın temiz kıldığı" anlamında "safiyullah"tır. Şairler kimi zaman doğrudan bu tabiri kullanarak Hz. Âdem'i kastederler. Manisalı Câmi *Vâmık u Azrâ* mesnevisinde "Safiyullah insanlığın babası ise de Muhammed övünçle insanlığın en hayırlısıdır" ifadesindeki "Safiyullah" ile Hz. Âdem'i kasteder: *Safiyullah egerçi bü'l-beşerdür Muhammed fahr ile hayrû'l-beşerdür MCVA, mes.104*. Emri yüzde yeni çıkan tüylerin benleri kapatmasından hareketle geliştirdiği hayalde hattın benleri yediğini tasavvur etmiş ve onları safiyullah olarak nitelendirerek Hz. Âdem'e ve onun buğday tanesini yiyerek cennetten çıkmasına işaret etmiştir: *Safiyullahdur hattıñ ki yidi dâne-i hâlûñ / Bir iki berg-i sebz ile anuñ-çün çıkdı cennetden EDYS, g.392/4*.

• **Sümbüle burcunda dünyaya gelmiştir:** Bir ri-yayete göre Hz. Âdem Sümbüle devrinde [= Başak burcu] dünyaya gelmiş. "Sümbüle"nin buğday başağı anlamına gelmesi onun buğday tanesi sebebiyle cennetten çıkartıldığı kanaatini oluşturmuş. İsmail Hakkı Bursevi *Ferâhü'r-rûh*'unda bunu şöyle anlatır: *Ve dâne-yi bugday getirdi. Ol vakit bugday dânesi devekuşu yumurtası kadar idi. Südden beyâz ve baldan tatlı idi. Hazret-i Âdem onu gördükde "cennetden benim hurûcuma sebep olan budur" diyü feryâd ü figân itdi. Cebrâ'il buyurdu ki: "Semûñ cennetden hurûcuña sebep bu oldugı-çün Hak Te'âlâ anu saña ve evlâdına kayâmet olanaca gıdâ eyledi." İmâm Süheylî, Ta'rîf ü A'lâm nâm kitâbında yazar ki: Hazret-i Âdem'in nehy olunduğu şecere hakkında ihtilâf olundu. Ba'zılar asmadur didiler. Anuñ-çün hamr harâm oldu. Ve ba'zılar sümbüledür didiler. Anuñ-çün zürriyyetine gıdâ oldu ve ba'zılar incir agacıdur didiler. Anuñ-çün bir kimse vak'asında incir ekl itse nedâmetle ta'bir olunur. Zirâ Hazret-i Âdem anı ekl idüp yine nâdim oldu. Velâkin, eşher olan sümbüle, ya'ni bugday agacı olmaktadır. Anuñ-çün Âdem, dünyâya Sümbüle devrinde geldi. FRİB.*

• **Toprakтан yaratılmış:** Hz. Âdem topraktan yaratılmıştır. Şeyh Baba Yusuf Sivrihisârî'nin *Mevhûb-i Mahbûb* adlı eserinde geçen şu beyitte Allah'ın Hz. Âdem'i toprağa hayat vererek yarattığı dile

98 = Eş anlam • Özellik + Birlikte O Sembol X Tezat ← Benzetlenen → Benzeyen ↓ Tezyif ↑ Yüceltme

Türk dil, kültür ve etnografyası için hazine değerindeki bu birikim, Eski Türk Edebiyatı manzum metinleri üzerine çalışan herkese ışık tutacak bir rehberdir. Çok büyük bir boşluğu dolduran kılavuzun eski kültürle günümüz insanı arasında önemli bir köprü vazifesi göreceğine inancımız tamdır. Ümit ederiz ki her maddesi bir makale niteliğinde olan kılavuz elden ele dolaşarak daha çok rağbet görecektir. Hocamızın emeğine sağlık darısı diğer ciltlere...

